

Etično življenje i djelovanje prema velikim religijama

Adel Th. KHOURY (izd.), *Das Ethos der Weltreligionen*, Herder, Freiburg i. Br. 1993, 208 str.

Autor je libanonski katolik, kojemu je arapski materinski jezik, i profesor je za nekršćanske religije na Sveučilištu u Münsteru, poznat po prijevodu i komentaru Kurana na njemački u tri sveska (Gütersloh 1991, 1992, 1993) te po desetak knjiga na njemačkom u kojima islam predstavlja kršćanima.

U uvodnom poglavlju "Ekumena religija - nada za čovječanstvo" (7-13) kaže da religije oslonom na Božju transcendentnost "sačinjavaju kritičnu instancu i korektiv u odnosu prema svim totalitarizmima unutar svijeta" (8). Oslonivši se na saborsko poimanje međureligijskog dijaloga kaže da druge religije trebamo uzimati ozbiljno te priznavati i podržavati sve što je u njima dobro i pozitivno. Dijalogom sugovornici produbljuju svijest o temeljnim vrijednostima i otkrivaju "komplementarnost svih djelatnih pojava božanskog duha u ljudima i povijesti" (11). Dijalog traži otvorenu vjernost vlastitom identitetu te spremnost na susretanje drugog u njegovu

identitetu. Uz dijalog, važna je praktična suradnja religija: "Na različitim razinama treba tražiti rješenja za probleme koji danas pogađaju i tište sve ljude. Navedimo samo neke od tih zadaća: vrijedno je pokazivati prohodne putove za zajedničko življenje u društvo koje je pluralističko, multikulturalno i prožeto različitim svjetonazorima; valja nam mir uspostavljati i čuvati, čuvati stvorenja i živjeti usklađeno s prirodom, podupirati razvoj solidarnošću i sveopćim bratstvom te naučiti rukovati novim tehničkim dostignućima koja ljude ugrožavaju ili njima manipuliraju." U tom smislu suradnja pripadnika različitih religija pridonosi izgradnji humanijeg svijeta te postaje šansa za religije i za svijet.

Poglavlje o etici hinduizma napisao je Ernst Pulsfort (14-46) koji se bavi religijama Indije te ih u svojim radovima uspoređuje s kršćanskom tradicijom. Iako religije u Indiji predstavljaju "konglomerat religijskih i filozofskih tradicija koje Indijac slobodno odabire i primjenjuje", zbog elemenata koji se pojavljuju u svim strujama i pravcima moguće je govoriti o "općindijskom identitetu" (14). Od oko 800. god. pr. Kr. nastajale su Upanišade kao najznačajniji filozofski spisi hinduizma. Prema njima, čovjek je dužan upoznati samoga sebe, što nije istovjetno s njegovim tijelom ili duhom. Najviši bitak

(Brahman) i pravo "ja" istovjetni su. Za Hindusa obredi i molitve imaju veliku vrijednost, ali su za odnos čovjeka prema Bogu najvažniji: svijest vlastite grješnosti, izručenje Bogu, težnja za zajedništvom s njime te mistično iskustvo njegove blizine (19-20). Pojmom *dharma* hinduizam objašnjava sukob između zbilje i prividnosti, vječnosti i vremenitosti. Služeći se materijalnim dobrima (*artha*), težeći za onim što je lijepo (*kama*) i čineći ono što je dobro (*dharma*) pojedinac se izgrađuje u cjelovitu osobu te postiže posljednji cilj (*moksha*). Čovjek postaje socijalno biće ako uredno postupa prema prividnostima, tj. novcu, posjedu, spolnosti, obitelji, kasti i td. Kako *dharma* potiče na ravnotežu u postojećem rasporedu prirode i ljudi, ona prvenstveno čuva tradiciju a ne mijenja postojeće društvo nabolje. Prema indijskoj kulturi, postoje četiri razdoblja muškarčeva života: 1) učenik pod vodstvom nekog gurua; 2) muž i otac u skladu s okvirom vlastite kaste; 3) pustinjač koji teži za poistovjećenjem s božanstvom i prevladavanjem svjetovnog ništavila; 4) monah-prosjak koji putuje i duhovno vodit učenike. Obitelj je "noseća institucija hinduističkog društva" (26) i muškarci imaju vodeću ulogu. Muška su djeca više cijenjena od ženske jer "žensku osobu otac štiti u djetinjstvu, muž u mladosti, sinovi u starosti; žena nije nikada sposobna za neovisnost" (27). Zakon Manua iz oko 200. god. po. Kr. posebno je strog prema ženama. Najvažnija zadaća žene je rađati sinove a kćeri pripravljati za brak koji je prvenstveno stvar dviju obitelji a ne samih mladenaca.

Sistem kasta izraz je socijalne etike u indijskom društvu. Nasta-

jao je stoljećima tako što se vjeruje da je stvoritelj Puruša iz svog kozmičkog tijela stvarao različite društvene slojeve: brahmane - svećenike iz usta, kšatrije - ratnike iz ruku, vajšije (seljaci, trgovci, obrtnici) iz bedara, šudre (radnici, sluge) iz stopala. Iako je industrijalizacija dovela do procesa raslojavanja kasta, ipak još uvijek socijalni ugled pojedinca i obitelji zavisi od pripadnosti određenoj kasti, od kojih uz 4 glavne postoji oko 3000 potkasta, a oko 20% stanovništva ne pripadaju nikakvoj kasti. Prava pojedinca prvenstveno izlaze iz njegove kaste, jer ljudi nisu jednaki pred Bogom. U hinduizmu nema zajedničkog poimanja općih i apsolutnih ljudskih prava. Prosječan Hindu ne vjeruje da se svijet može mijenjati.

Hindusi su tolerantni, jer poštuju vjerska uvjerenja drugih, te su otvoreni za drugačije. Kršćanstvo im ne odgovara zato što ne poštuje kaste. Po pokretu Mahatme Gandhija na Zapadu se proširio pojam *ahimsa* (nenasilje) kao duhovni stav nenasilnog razmišljanja i djelovanja, ali je u povijesti Indije bilo ratova (te još uvijek ima ratobornih skupina). Gandhi je ovaj pojam za svoj pokret učinio središnjim. Poznat je kult ratoborne božice Kali kojoj se još uvijek povremeno prinose ljudi za žrtvu. "Pravi mir sastoji se u spoznaji da je čovjekovo pravo "ja" (*atman*) istovjetno s božanskim bitkom (*brahman*). Svijet je po sebi nespokojan pa bi bilo besmisleno nastojati oko iscjeljenja tog nespokojnog i nezdravog svijeta" (43). Postoji napetost između slobode pojedinca i državne zajednice: Vojna obveza i zaštita države važne su obveze pa se nenasilje kao duhov-

na vrlina ne može primjenjivati na državu "jer se u ovom neurednom svijetu ne možemo odreći uredne primjene sile" (43).

Indijci ruralnog područja koji obdržavaju tradiciju veda smatraju zemlju božanskom majkom te personificiraju i deificiraju različite prirodne pojave. Za njih su slaba žetva i prirodne nepogode posljedica ljudskih postupaka protiv kozmičkog reda. Iako Hindusi visoko cijene prirodu, ipak ih njihova vjera i kultura još nisu inspirale na aktivnu zaštitu i prirodnih dobara od industrijskog zagađivanja. U susretu s islamom i zapadnom civilizacijom hinduizam se pokazao sposobnim za usvajanje novih vrednota, a da se pri tome ne odrekne svojih bitnih svojstava. Zato je on danas religija i kultura susreta.

Etiku budizma, koji je najviše prisutan u Japanu, prikazao je Peter Gerlitz (47-75). Srž budizma jest nasljedovanje Prosvjetljenog u svladavanju patnje kojoj je podvrgnuto svako živo biće. Budizam polazi od 12 temeljnih načela o međuovisnosti svega što postoji. Nakon smrti čovjekove ostaje pohlepa koja je sjeme novog rađanja u materijalni svijet, a izlaz iz kruga jest odricanje pohlepe (53). To čovjek može postići ako se pridržava osmerostrukog "puta spasenja" koji preko ispravnog znanja vodi u ispravno življenje te uvodi u konačno stanje prosvjetljenosti: "Etika stoji u sredini između ispravne spoznaje, znanja o patničkoj strukturi bitka i meditativnog pribiranja" (54). Prvotni budizam želio je doći do spasenja samo meditacijom, a kasnije je otkrivena važnost djela. Postoji duhovnost laika i monaha pa je lakše biti Bu-

din učenik u svijetu nego u monaškoj askezi. Kriterij za moralno postupanje u životu jest obdržavanje temeljnih pet zapovijedi: 1) Čuvati život svih živih bića; 2) Poštivati tuđe imanje i sve ono što drugi ne odstupa dragovoljno; 3) Obdržavati spolno čudoređe; 4) Istinitost u mislima, riječima i djelima; 5) Izbjegavati sve što slabi uviđanje i koncentraciju (opojna pića, droga...). Ovih pet moralnih zapovijedi nazivaju se *siladhana* ili blago kreposti: "Tko se ovog pridržava, ne prouzrokuje ni sadašnje ni buduće veliko zlo, niti doživljava duhovnu muku i tjeskobu. To upravo biva u njemu ugašeno" (59). Temelj čudoređa jest čovjekova nesebičnost a ne Božje zapovijedi, jer je pravi duhovni junak onaj koji pobjeđuje sebe samoga. Tipično budistička vrlina jest *karuna* (sućut).

Laicima budizam predlaže fleksibilnu etiku svagdanjeg življenja koje se može i treba prilagodavati različitim situacijama, ali monaškoj etici daje prednost. Postoji sličnost između Budina i Pavlova učenja o bračnom moralu, jer i budisti uče da vjernici u braku trebaju obdržavati bračnu vjernost, a odrasla djeca koja uzdržavaju i poštuju nemoćne roditelje pripremaju sebi dobru karmu. Gospodari trebaju biti humani prema slugama. Stjecanjem prve spoznaje budist počinje odstranjivati zlo iz svijeta. U običnim ljudima budizam odgaja etiku rada, a od političara traži pravednost kao moralnu i kozmičku dimenziju. Kreposni vladari usrećuju svoju zemlju i sve njezine žitelje, a nesposobni vladari unesrećuju svoju zemlju i sugrađane. Za razliku od hinduizma, budizam relativizira sekte te se u ime kozmičke pravde zalaže za poštivanje

ljudskih prava. Veličinu pojedinca ne sačinjava socijalno podrijetlo, škola ili posjed nego krepostan život. Duhovni stupovi budističke etike su: 1) *metta* ili ljubav i sveobuhvatna dobrotu; 2) *karuna* ili sućut prema bližnjima u materijalnoj oskudici ili bolesti; 3) *mudita* ili suradovanje što se približuje izbjavljenju; 4) *upekkha* ili ravnodušnost i spokoj usmjeren na meditaciju. Na koncu svega jest *nirvana* koja nije veliko ništa ili besadržajna praznina nego radost, mir, zrenje, stanje bez patnje i žudnje.

Etiku konfucijevstva i daoizma u Kini obradio je Roman Malek (75-117). To su više kulture i tradicije u Kini nego religije u europskom smislu. Konfucije (551-479 pr. Kr.) je ostavio "Razgovore" (*Lun-yu*) koje su filozofski učenici tumačili i dopunjavali. Iako se konfucijevska i daoistička tradicija u mnogome razlikuju, imaju neke zajedničke elemente svojstvene kineskoj kulturi i ponašanju. Današnje marksističke vlasti u Kini tvrde da su moralna načela plod socijalne prakse te da pravo moralni mogu biti samo ateisti zato što za svoje ponašanje ne očekuju nagradu na drugom svijetu te blagoslov od pokojnika. Za Kineza čovjek je istinski dobar i mudar kad je trajno svjestan kako je ukorijenjen u društvo i u svijet. Slika o svijetu i čovjeku normira ljudsko ponašanje. Europljani se teško uživljavaju u kineski osjećaj za jedinstvo čovjeka i svemira. *Dao* (put, smisao) je pojam za iskazivanje redovnosti u svemiru i ljudskom životu. Zlo je ono što razbija harmoniju svemira i stoga daoistički obredi imaju obrise svemirske liturgije. Prema konfucijevskoj tradiciji čovjek je drugačiji od životinja upra-

vo po tome što može biti moralan. U kineskoj tradiciji velika harmonija između neba i zemlje ne ostavlja prostor za istočni grijeh niti za strah da čovjek može manipulirati prirodom. Daoisti smatraju čovjeka po naravi moralnim i odbacuju konfucijevska pravila kao nešto umjetno. Grijeh je rascjep-ljenje ljudskog *dao*.

U kinesko društvo duboko je ukorijenjeno štovanje predaka po očevoj liniji. U tom pravcu *xiao* je briga za starije i nastavljanje obiteljske tradicije. Prema staroj konfucijevskoj tradiciji žena cijelog života ima biti nekome podložna: dok je dijete ocu, kad se uda mužu, kad ostari najstarijem sinu. Konfucijeva tradicija pridaje veliku važnost državi u okviru pet područja ljudskih odnosa: otac i sin, vladar i podložnici, muž i žena, stariji i mladi u kući i društvu te prijatelji jedni prema drugima. Tri osnovne vrline su: *zhi* - mudrost, *ren* - humanost i *yong* - odvažnost. Trajni ideal je *xiao* kao međusobno poštovanje i zbrinjavanje u obitelji, a prvotna zadaća braka nije ljubav partnera nego briga za starije. Postoji i *xiao* za vladare: blagostanje podložnika, posebno sirota i udovica. Pojmom *ren* u kineskoj tradiciji označuje se dobrotu, ljubav, blagost, darežljivost, ljudskost. Konfucije kaže da je "ren ljubav i briga za ljude, poštovanje i spremnost za mir bez svadljivosti..." (103). Vrline, među koje pripadaju vjernost, lojalnost, pravda, moralnost su temelj socijalno-političkog reda. Kineska tradicija poznaje zlatno pravilo: "Što netko ne želi da njemu bude učinjeno, ne treba drugome činiti" (106). To izlazi iz uvjerenja o potrebi sklada i sredi-ne u međuljudskim odnosima, ali

"sredina" nije osrednjost nego umjerenost i samosvladavanje. U to ozračje pripada i ljubav prema drugome kao prema samome sebi (108). Daoizam poznaje pet zapovijedi: 1) ne ubiti nikakvo živo biće; 2) ne odavati se plću; 3) ne govoriti ustima "da" a srcem "ne"; 4) ne krasti niti otimati tuđe; 5) ne biti neumjeren. Među deset dobrih djela koja preporuča jesu i: biti odan vladaru, zasađivati voćke, praviti mostove, recitirati svete spise. U kineskoj tradiciji nema eshatologije jer život ne gledaju iz buduće nego iz minule perspektive (114). Osnovne vrijednosti jesu obitelj i država. Autor zaključuje: "Kineska etika (obiđu tradicija, konfucijevstva i daoizma) može Kini pomoći pri razboritom i mudrom uvođenju tzv. modernizacije - nakon praznine koja je nastala raspadom socijalističkih i marksističkih vrijednosti - služiti kao duhovna snaga" (116).

Etiku židovstva obradio je Dieter Vetter (118-148) obuhvativši ne samo Toru, Proroke i Spise nego i glavno učenje rabina. Iz izvještaja o stvaranju zapovijed o subotnjem počinku tumači kao zaštitu životinja i prirode te kao ljudsko pravo na tjedni dan odmora. Kod rabina pojam svetosti uključuje navezanost ali i nenavezanost na svijet. Iz stvorenosti na sliku Božju izvodi čovjekovo dostojanstvo i zadaću: čovjek ima mogućnost moralnog odabiranja i zato je odgovoran za svoje moralne postupke. Patnje u životu pojedinca i zajednice jesu odgoj Boga koji ljubi, a neotklonjive nevolje vjerniku trebaju biti poticaj na obraćenje (124). Smrt je "dobra jer omogućuje nastajanje nove generacije; ona je cijena koju plaća živo biće za novo rođenje.

Stoga je smrt potvrdni dio reda stvaranja" (125). Jedinstvo duše i tijela sastavni je dio vjere da je čovjek odgovoran za svoje djela. Moralnost ljudskih čina bitno je vezana uz odnos prema Bogu.

Uživanjem svagdašnje hrane vjernik židov priznaje svoju ovisnost od Boga. Na području ljudske spolnosti židovstvo preporuča svladavanje, ali ne traži radikalni asketizam. Osobe u braku upućene su jedna na drugu, jer tek "muškarac i žena zajedno zaslužuju naziv 'čovjek'. Taj cjeloviti čovjek treba pridonositi da se čovječanstvo održava te da se očuva povezanost među naraštajima" (133). Na temelju odredaba Tore o obiteljskoj baštini, Židovke traže udio u obiteljskom nasljedstvu jer su tu promatrane kao "sinovi". Žene su u starijim mogle čitati u sinagogi samo kad nije bilo pismenih muškaraca (135). Roditelji najviše vjernički odgajaju svoju djecu time što vrše odredbe Tore u svagdanjem životu.

Rabini traže da postupaju pravedno oni koji Boga zazivaju kao Pravednoga. Pravda kakvu Bog traži za međuljudske odnose raste iz ljubavi i čuva od umišljenosti (138). Za ponašanje Židova u multikulturalnom društvu autor predlaže pravilo mudraca: "Kad u nekom gradu žive oni koji nisu Židovi i Izraelci, tada treba posjećivati bolesnike onih koji nisu Židovi i Izraelaca, tješiti žalujuće među onima koji nisu Židovi i žalujuće među Izraelcima, ukapati mrtve od onih koji nisu Židovi i od Izraelaca... zbog mira" (139). Židovski mudraci uče da je poštivanje prava važno sredstvo za očuvanje mira. Ljubav prema bližnjemu nije samo privatna dužnost nego i sveopća zadaća življenja u zajednici. Dio "pravde"

kakvu traži Bog jest dobrotvornost prema bližnjima. Zato socijalno jači trebaju pomagati socijalno slabije. U osobnoj patnji vjernik uči uočavati nevolje drugih i iskazivati sućut. Zato je "socijalno pitanje bitno sastavni dio židovske religije" (142). Potrebu poštivanja pojedinaca i zajednica druge religije autor izvodi iz zdrave napetosti između partikularizma i univerzalizma, upućujući na tekstove Tore i Proroka. Za Židova je sveopći mir ideal i dužnost.

Etiku kršćana obradio je Franz Furger (149-173), poznat po radovima s područja moralne teologije i socijalne etike. Polazi od načela da je "konkretni etos uvijek živi izraz pogleda na svijet i osobnog shvaćanja samoga sebe" te želi pokazati kako kršćanstvo u pluralnom svijetu pridonosi etosu svijeta. Upozorava da nije pravedno stvarnost etosa drugih religija uspoređivati s idealom koji kršćanstvo postavlja pred sljedbenike Isusa Krista. Sa žaljenjem ističe da je kršćanstvo uvijek propovijedalo ljubav, ali su neki kršćani palili heretike, propovijedali mir a osvajali Aziju, Afriku i obje Amerike. Bit je kršćanske poruke da je Bog ljudima naklonjen (*menschenfreundlich*). Prepuštanje da svijet oblikuju loši kršćani čini Crkvu sudionikom njihovih zlodjela (154-155). Služenje silom (u povijesti ili sadašnjosti) za nametanje kršćanskih vrijednosti ili struktura znak je malovjernosti i posvjetovnjačenja (157).

Iz povijesnih podataka da su srednjovjekovni redovnici ljude učili zanatima i naprednom obrađivanju zemlje izvlači zaključak da "kršćanske korijene ima socijalna infrastruktura na kojoj se mog-

lo dograđivati socijalno uređenje moderne države" (159). Srž kršćanskog morala jest nasljedovati Krista koji se iz ljubavi predaje za druge (164), ali kršćanin kao ljudsko biće treba težiti za ostvarenjem samoga sebe u plemenitom smislu riječi. Na kršćanski međuljudski moral pripada ne samo odricanje od sile u odnosima s drugima nego i suzdržljivo trošenje prirodnih dobara. Socijalni problemi današnjice jesu poticaj za izgradnju socijalne ekonomije (171).

Etiku islama obradio je Adel Theodor Khoury (174-208). Za vjerski moral prema islamu bitno je poimanje objave sadržane u Kuranu s osnovnim istinama o Bogu, svijetu i čovjeku. Stvoritelj povjere materijalni svijet čovjeku koji je Božji sluga (ne slika Božja kao u kršćanstvu!). U islamu nema nauke o istočnom grijehu a bitni elementi antropologije su grijeh, obraćenje i oprostjenje (180-181). Glavna krepost muslimana jest posluš milosrdnom Bogu i njegovim odredbama, koje su izražene u Kuranu. Zakon Božji je odraz Božje mudrosti i samilosti prema čovjeku. Kuran traži bratsko postupanje prema bližnjima. Na temelju vjere u Boga koji je milosrdan i oprašta raskajanima, Kuran preporuča opraštanje. Dok zabranjuje bezrazložno ubojstvo, Kuran traži pravednu kaznu za zlodjela, a za ubojice smrtnu kaznu. Za brakolomce predviđa smrtnu kaznu. Za 'nevjernike' koji mirno žive među muslimanima Kuran traži pravdu. Prema zapadnjačkom gledanju, Kuran iznosi patrijarhalno ustrojstvo obitelji u kojoj je muškarac socijalno jednu stepenicu viši od žene (190-196), ali je na strogo religioznom području žena jed-

naka muškarcu jer pet osnovnih vjerskih dužnosti smije i treba ispunjavati kao i muškarac (ispovijedanje vjere, molitva, post, zekat, hadž). Prema klasičnom načelu "islam je religija i država" (196) pa vjerski propisi sačinjavaju podlogu za uređenje društva i države. To je dalo povod za nastajanje različitih pravnih 'škola' od kojih neke pretežu u tzv. radikalnim a druge u umjerenim muslimanskim državama. Šerijat štiti vjerske manjine, osobito ako su pripadnici Knjige (kršćani i židovi), ali nema "ljudskih prava" u zapadnjačkom smislu. Zato u muslimanskim državama nemuslimani su samo zakonom zaštićena manjina te u tom smislu tolerirani, ali ne jednakopravni u zapadnjačkom smislu riječi (202). Islam od svojih sljedbenika traži "punu solidarnost s braćom u istoj vjeri, djelomičnu solidarnost s onima koji drugačije vjeruju, kao što su židovi i kršćani te nikakvu solidarnost s onima koji ne vjeruju" (204). Za muslimane koji žive u zapadoneuropskim državama ključno je pitanje s jedne strane integrirati se u društvo a s druge sačuvati svoj vjernički identitet.

Iza svakog poglavlja navedena je osnovna literatura na njemačkom. Svi su prilozi pisani dijaloški u smislu da sljedbenici dotičnih religija mogu prepoznati sebe u onome što autori pišu o njihovoj religijskoj i etičkoj tradiciji. Na hrvatskom religiozološkom i teološkom području takvih knjiga još uvijek je veoma malo. Zato će oni koji proučavaju etiku različitih religija sa stajališta vjerničkog djelovanja u pluralističkom svijetu u ovoj knjizi naći solidne informacije.

Mato Zovkić

Egzegetske, ekumenske i međureligijske natuknice u Suvremenoj katoličkoj enciklopediji

Michael GLAZIER i Monika K. HELLOWIG (priredili), *Suvremena katolička enciklopedija*, prijevod s engleskog, Laus, Split 1998, format 21x28 cm, 1087+32 str. fotografija.

Enciklopedija sadrži oko 1300 natuknica te još oko 150 naslova koji upućuju na srodne natuknice. Uzmemo li u obzir svetopisamske pojmove i osobe koje su se bavile istraživanjem Svetoga Pisma, mogli bismo reći da egzegetskih natuknica ima oko 180. Izvjesne elemente ekumenskog gibanja sadrže i članci iz dogmatske teologije, ekleziologije, crkvene povijesti te čak ustrojstva Rimske kurije. Ekumenskih natuknica ima oko 40. Članaka koji prikazuju nek-ršćanske religije i kulture ima oko 30. Za ove i druge vrste natuknica ključan je članak "Katolicizam" (460-465). Napísao ga je isusovac Thomas P. Rausch koji predaje na Loyola Marymount university u Los Angelesu (podatke o znanstvenim institucijama na kojima rade pojedini pisci priloga, redaktori hrvatskog izdanja nisu smatrali važnima za hrvatske čitatelje pa ih nisu ni navodili u popisu autora, str. 1083-1086). Tu je rečeno da je katolicizam "bitno crkveni način